

SUMARI

Un símbol de lleialtat	9
La resistència inútil.....	19
El consell de guerra	47
La forja d'un soldat	69
Un clam per l'indult.....	83
Les llàgrimes del president.....	95
Una crisi de govern.....	107
La remor de sabres.....	147
Una ferida oberta	159
El martiri de la presó	175
Un duel de militars.....	183
El retorn de l'heroi	193
L'assessor de Durruti.....	203
El camí de l'oblit	211
Fonts i bibliografia.....	217

UN SÍMBOL DE LLEIALTAT

El 15 de juliol de 1952, durant el seu primer viatge a Mèxic, Josep Tarradellas va visitar el Panteó Espanyol, on hi havia enterrats alguns exiliats catalans. Es tractava d'una visita emotiva, carregada de simbolisme. L'aleshores secretari general d'Esquerra Republicana de Catalunya va voler retre homenatge a algunes figures destacades de la política catalana que havien mort lluny del nostre país; i es va aturar breument a la tomba d'Enric Pérez Farràs, que havia estat cap dels Mossos d'Esquadra els primers anys de la República. L'endemà, en un acte amb un grup d'exiliats, Tarradellas recordava la data de la mort del coronel, el 10 d'agost de 1949; i, per "una estranya associació d'idees", la vinculava amb un esdeveniment històric, el cop d'estat fallit que havia encapçalat el general José Sanjurjo el mateix dia de l'any 1932. La conclusió d'aquella associació de dates era molt clara: "Dues dates, dos homes, dos símbols: un militar, Sanjurjo, representa la traïció; l'altre, Pérez Farràs, encarna la lleialtat. Gairebé tota la història d'Espanya."

La reflexió anterior podria haver estat assumida per molts altres polítics de l'època, que van encimbellar Pérez Farràs a la categoria d'"heroi de la defensa de la Generalitat" o d'"home que simbolitzava tota l'ànima de Catalunya"; i que, al mateix temps, associaven la figura de l'altre militar, el general Sanjurjo, a la traïció. En aquest darrer cas, no només pel cop d'estat fallit que havia encapçalat el 1932, tal com recordava Tarradellas, sinó també per aquell en què havia participat el 18 de juliol de 1936, que havia abocat el país a

una cruenta guerra civil. Podem trobar un munt d'exemples d'aquesta idealització de Pérez Farràs, sobretot després de la revolta del 6 d'octubre de 1934, quan va assumir la defensa del Palau de la Generalitat. El punt culminant, però, va arribar a principis del 1936, quan el Govern de la Generalitat va sortir de la presó després de la victòria del Front Popular. Pérez Farràs va retornar a Catalunya amb tots els honors: va ser el primer de baixar del tren a Castelldefels i el primer que va entrar a la plaça de la República, l'actual de Sant Jaume. També va tenir el privilegi de parlar des del balcó del Palau de la Generalitat. I, durant aquells dies, es va difondre una làmina al·legòrica on apareixia al costat de Francesc Macià i Lluís Companys. La làmina, que es va esgotar en poques hores, posava de manifest, igualment com els homenatges rebuts, que havia esdevingut un màrtir de les llibertats catalanes.

Per a molts dels seus contemporanis, doncs, Enric Pérez Farràs era un símbol de lleialtat. *Lleial*, segons la definició que podem trobar al *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, és aquella persona “que guarda escrupolosament la fidelitat deguda” i que és “incapaç de fer traïció”. “Fidel” o “traïdor” són, per tant, dos qualificatius diametralment oposats i difícilment conciliables, associats a la posició de cadascú respecte a la legalitat, les institucions, la comunitat o els individus. La definició és molt clara, però els problemes sorgeixen quan s'afegeix un complement indirecte. És aleshores quan comprovem que es tracta de conceptes enormement mal·leables, més si traspassem el terreny estrictament individual i ens situem en el col·lectiu. En un assaig recent, el filòsof Avishai Margalit adverteix que la idea de la traïció a la pàtria, al país o a l'Estat està sotmesa a múltiples canvis de criteri i que resulta extremadament fàcil “passar de ser un heroi a ser considerat un traïdor”; una reflexió molt adequada per al moment i l'escenari en els quals es va moure Pérez Farràs.

De fet, tal com ens podem imaginar, la idealització que conté la breu remembrança que va fer Josep Tarradellas, i moltes altres que

hi podríem afegir, contrasta amb les desqualificacions de tota mena que Enric Pérez Farràs va rebre des de l'altre costat de la trinxera. Si garbellem la premsa conservadora de l'època, sobretot a partir del 6 d'octubre de 1934, el trobem definit com “un hombre turbio [...] sin escrúpulos, al lado de los Dencàs y de los Badia, haciendo fuego contra los que como hermano lo habían soportado”; o un “traidor a la patria y al Ejército”. En algun altre document, en aquest cas generat des de l'exèrcit, ens apareix qualificat com un personatge “repulsivo, antiespañol, comprobado masón y asesino”. Per la seva banda, el líder de la principal formació conservadora, José María Gil Robles, s'hi va referir com “un traidor a su juramento y a la patria”. Bàsicament, aquest devessall d'improperis va rebre'ls pel paper que havia assumit en la defensa del Palau de la Generalitat durant la revolta.

Pérez Farràs, a banda de cap de les esquadres, era militar. I, en aquest cas, el qualificatiu de “lleial” o “traïdor” pren una major visceralitat i un doble component: d'una banda, de lleialtat a la pàtria; però, al mateix temps, també a la institució militar. En ambdós casos, es tracta de conceptes associats a un jurament establert, que escenifica l'accés a la institució i que, en cas de transgressió, és durament castigat. Encara avui, el codi militar vigent reserva la màxima pena que pot arribar a rebre un soldat en cas d'infracció, de vint a vint-i-cinc anys de presó; i, durant molts anys, es castigava amb la pena de mort.

La “traïció” en què va incórrer Pérez Farràs encara tenia, però, un altre “agreujant”. José Calvo Sotelo, un dels líders de l'extrema dreta, ho expressarà amb molta claredat des del seu escó al Congrés, en ple debat sobre la revolta del 6 d'octubre del 1934: “A lo largo del siglo XIX [...] ha habido muchos delitos de rebelión militar, pronunciamientos innumerables, desde Cabezas de San Juan a Alcolea, y veinte más. ¡Ah! Pero todos ellos han tenido una característica, y es la de que los insurgentes se levantaban siempre dentro de la unidad de la Patria, se cobijaban en todo instante bajo la

misma bandera y con los mismos colores, proferían constantemente el mismo grito y solo por España y para España se sublevaban. Así se explica perfectamente la benevolencia, el espíritu de indulgencia, el espíritu de olvido y de perdón de los Poderes, que sabían que, en definitiva, el levantamiento había sido contra ellos mismos, pero no contra las esencias vitales que estaban obligados a defender.” La “benevolència” que recordava el líder conservador és bastant discutible; sobretot si tenim en compte que bona part dels militars que “se levantaban [...] dentro de la unidad de la Patria” van acabar davant un pilot d’afusellament, des del general Luis de Lacy el 1817 fins a Fermín Galán i Ángel García Hernández el 1930. En qualsevol cas, la conclusió d’aquella reflexió resultava molt clara: la traïció d’Enric Pérez Farràs i de la resta de militars implicats en la revolta del 6 d’octubre era especialment inacceptable per als conservadors espanyols, disposats a tolerar i a perdonar aquells que s’aixecaven amb “el mismo grito”, però incapaços de fer-ho amb els que havien actuat amb el de “muera España”.

Més enllà de les lloances o dels impropis que va rebre des d’un costat o altre de la trinxera, la trajectòria d’Enric Pérez Farràs resulta especialment idònia per entendre el paper que van jugar els militars durant els segles XIX i XX, decidits a interferir constantment en la vida política; i, per tant, particularment susceptibles de moure’s entre la lleialtat i la traïdoria. Durant el consell de guerra al qual va ser sotmès, el seu defensor, el coronel Crispulo Moracho, es referia al delictes de rebel·lió militar d’una forma ben irònica: “Casi podemos reclamar la patente de esta clase porque podemos decir que somos sus inventores.” En realitat, existeix un terme específic, el de *pronunciament*, per tal de descriure les conspiracions militars que es succeeixen a Espanya durant els segles XIX i XX i que esdevenen el principal instrument de canvi polític. Alguns dels protagonistes d’aquests pronunciaments van acabar afusellats i es van convertir en màrtirs, ja fos pels seus partidaris polítics o, fins i tot, per les institucions, quan els ideals pels quals s’havien pronunciat van assolir el poder. Els darrers

casos van ser els de Fermín Galán o d'Ángel García Hernández, que van passar, en pocs mesos, de conspiradors contra la monarquia a màrtirs de la causa republicana.

El general Sanjurjo mateix, que Josep Tarradellas contraposava, de forma ben comprensible, com a símbol de la “traïció”, havia estat jutjat per encapçalar un cop d'estat el 10 d'agost de 1932 i condemnat a mort pel delicte de rebel·lió militar, si bé posteriorment se l'havia indultat i fins i tot amnistià. En aquell moment, la premsa va qualificar-lo com un traïdor a la República. I van ser molt poques les veus que es van atrevir a contradir aquest qualificatiu. Però, paradoxalment, el 1936, després de liderar un altre cop d'estat contra el mateix règim republicà, es va convertir, encara que de forma pòstuma, en un heroi de l'Alzamiento Nacional. La seva acció havia estat exactament la mateixa que el 1932, un cop d'estat contra el poder legalment constituït. Però, en el primer cas, el fracàs de la temptativa l'havia situat en el bàndol dels perdedors, mentre que en el segon va fer-ho en el dels guanyadors, d'aquells que van acabar imposant el seu relat i van acabar decidint, per tant, qui eren els traïdors i qui els lleials.

A banda del seu rol com a militar, Enric Pérez Farràs també és un fil conductor especialment idoni per a resseguir la història del nostre país durant els anys trenta del segle passat. Fa anys, el periodista Artur Bladé destacava que el cap de les Esquadres havia tingut un paper rellevant “en tots els esdeveniments que van de la proclamació de la República fins a la pèrdua de les llibertats de Catalunya [...]. 14 d'abril, 6 d'octubre, 16 de febrer, 19 de juliol... són dates lligades fermament a la vida i a l'actuació del Comandant Pérez Farràs. I encara mancaria assenyalar les dates de la seva condemna a mort, la del seu retorn a Catalunya el 1936, les de les seves actuacions al front d'Aragó i la del seu exili”. No es tractava d'una diagnosi exagerada. El 14 d'abril del 1931, Pérez Farràs va ser la persona encarregada, en nom de Francesc Macià, de garantir el relleu al govern civil i el militar. El 6 d'octubre del 1934 va assumir la defensa del Palau

de la Generalitat, el principal epicentre de la revolta encapçalada per Lluís Companys. El 16 de febrer del 1936 es va convertir, després de dos anys de captiveri, en un dels principals símbols dels republicans rehabilitats. El 19 de juliol del 1936, durant el cop d'estat a Barcelona, va ser la persona encarregada de detenir el cap de l'aixecament, el general Manuel Goded, i de dur-lo en presència de Lluís Companys. I el 24 de juliol, pocs dies després, també es va convertir en l'assessor militar d'una de les primeres columnes que va sortir en direcció al front de guerra, que va batejar-se amb el nom de "Durruti-Pérez Farràs".

Tot i aquest paper rellevant, es tracta d'un personatge oblidat, desconegut per la immensa majoria de la ciutadania. Només en els darrers anys, arran del procés judicial contra el major dels mossos, Josep Lluís Trapero, la trajectòria d'Enric Pérez Farràs ha estat mínimament recordada. En bona part, però, molt més amb l'ànim d'establir paral·lelismes amb el present que no pas amb la idea d'ajudar a entendre el personatge i el context en què va viure, molt diferent a l'actual.

En tot cas, hi ha una manca d'estudis significativa sobre el personatge. A banda dels primers esbossos que va traçar el mateix Bladé des de l'exili de Mèxic, en bona part nodrits de les converses que va mantenir amb el biografiat, només disposem de dos treballs que, malgrat la seva vàlua, han tingut una difusió molt limitada. El primer és un article de la professora Virgínia Costafreda i Puigpinós: "Un viatge del president Macià per terres de Lleida en la campanya de l'Estatut (1931) i algunes aportacions sobre la figura d'Enric Pérez Farràs, un fidel col·laborador seu amb arrels agramuntines". A part, cal esmentar el treball final de grau de la historiadora Marta Mayor Cisa, que ressegueix tota la vida del cap de les Esquadres, en bona mesura a partir de les fonts hemerogràfiques i dels llibres de memòries i la tradició oral a Vilassar de Mar, on va viure el biografiat. Finalment, disposem d'un article de l'historiador Joan Esculies, construït a partir de fonts inèdites, i d'algunes referències, més escadusseres,

per part d'altres historiadors en treballs dedicats a la República i a la Guerra Civil de 1936-1939.

L'estudi que teniu a les mans pretén prosseguir la tasca d'aquests primers treballs i oferir una biografia d'Enric Pérez Farràs. Per tal de completar-la, no només s'han rastrejat les fonts hemerogràfiques, especialment abundants i valuoses per al període de 1931 a 1936, sinó també els llibres de memòries, els dietaris i els relats que van deixar els protagonistes de l'època, alguns dels quals van compartir trajectòria i penúries amb el cap de les Esquadres. També s'han consultat alguns arxius, com ara el Militar de Segovia, on es troba l'expedient d'Enric Pérez Farràs, una peça bàsica per a completar el seu perfil de soldat forjat a la guerra d'Àfrica; o l'Archivo Histórico Nacional, on es pot disposar de la mateixa documentació que van poder consultar els ministres del govern presidit per Alejandro Lerroux a l'hora de debatre l'indult; o el del Centro Documental de la Memoria Histórica, l'antic Arxiu de la Guerra Civil de Salamanca, que conserva l'expedient relatiu a la seva activitat en la maçoneria. Per últim, s'ha pogut accedir a documentació personal, tot i que molt escassa, gràcies al net del biografiat, Lionel Camps. La informació proporcionada, tant a través dels records orals com dels documents conservats, té un enorme valor documental i ha permès reconstruir, peça a peça, la vida i el context polític i social en què es va moure Pérez Farràs.

El lector advertirà, des de bon principi, que aquest llibre no segueix un ordre estrictament cronològic. Contràriament, s'inicia amb una crònica de la revolta del 6 d'octubre de 1934, quan el biografiat tenia quaranta-nou anys. Pérez Farràs era, en aquells moments, el cap de les Esquadres; i va rebre l'ordre de defensar el Palau de la Generalitat, on es va atrinxerar el govern de Lluís Companys, el president del Parlament i alguns diputats. Aquell edifici es va convertir en l'epicentre de la revolta i Pérez Farràs va assumir-ne la defensa. A més, va protagonitzar una de les escenes decisives d'aquella nit. El diàleg que va mantenir a pocs metres del Palau amb el cap del des-tacament enviat pel capità general de Catalunya és un dels moments

àlgids, el que marca l'inici oficial de les hostilitats, malgrat que feia estona que hi havia enfrontaments en altres punts de la ciutat. A partir d'aleshores, el govern de Lluís Companys ha creuat el seu particular Rubicó i ja no hi ha marxa enrere. L'episodi representa, també, un punt i a part en el període de la República, un moment on es dibuixen nítidament dos blocs i dues posicions aparentment irreconciliables: dretes i esquerres, repressors i reprimits; òbviament, amb un munt de matisos entremig. En pocs mesos, aquests dos blocs es concretaran en dos fronts electorals, el d'Esquerres o Popular i el d'Ordre i, algunes setmanes després, en dos bàndols enfrontats militarment.

Aquella nit també significa un canvi transcendent en la vida de Pérez Farràs. Després d'unes hores de resistència, el cap de les Esquadres és detingut, conduït a Capitania Militar, empresonat al castell de Montjuïc, sotmès a un consell de guerra i condemnat a mort. I, poques hores després, el seu cas i el de Frederic Escofet, nomenat comissari general d'Ordre Públic en plena revolta i condemnat també a la pena capital, s'introdueixen de ple en el debat polític, com una patata calenta disposada a sacsejar-ho tot. Ultra la transcendència del personatge, considerat el cap militar de la revolta, el seu cas es converteix en un baròmetre per a determinar la intensitat i l'abast de la repressió. La seva resolució pot condicionar el destí del Govern de la Generalitat (que, en un primer moment, es troba sotmès a la jurisdicció militar) i el de desenes de condemnats a la pena capital que, en dies posteriors, arribaran a les mans del govern. El seu cas també permet contrastar la dinàmica que es viu a Barcelona i la de Madrid. Mentre en el primer cas hi ha una commoció generalitzada i un clam gairebé unànim a favor de l'indult, que traspassa les fronteres dels partits i les classes socials, en el segon es genera un debat d'alt voltatge al voltant del concepte d'impunitat, amb poques esclatxes per a la clemència i la reconciliació; un debat que es produeix, a més a més, en un clima especialment tens, mentre la revolta d'Astúries encara es manté viva.

Pérez Farràs es converteix, durant alguns dies, en el protagonista principal del debat polític. I el lector pot arribar a tenir la percepció, ben justificada, que en alguns capítols d'aquest llibre l'anàlisi biogràfica es transforma en el fil conductor d'una crònica política molt més àmplia, en bona part centrada en les conseqüències immediates del 6 d'octubre de 1934. I no només a Catalunya, sinó en el conjunt d'Espanya. Durant uns dies, la tensió a l'entorn de l'indult d'Enric Pérez Farràs assoleix una dimensió insòlita, fins al punt que durant una jornada, la del 18 d'octubre de 1934, el seu cas provoca la dimissió de tres ministres, l'amenaça de dissolució del govern per part del president de la República i, fins i tot, la temptativa d'un cop d'estat per part d'alguns militars reaccionaris. La crisi, de dimensions colossals, gairebé no arribarà a transcendir; però aquella jornada podria haver marcat un punt d'inflexió en la història de la República. I el seu detonant hauria estat, en bona mesura, Enric Pérez Farràs.

El punt central d'aquesta biografia se situa, doncs, a l'interval que va des del 6 d'octubre fins al 5 de novembre de 1934. En aquell moment, Pérez Farràs ja era un personatge conegut. Abans del 1931 s'havia implicat en algunes temptatives per enderrocar la monarquia d'Alfons XIII i amb l'adveniment de la República, el 14 d'abril de 1931, es va convertir, de la mà de Francesc Macià, en el cap de les Esquadres i en el seu acompanyant habitual. En aquest rastreig dels seus antecedents, també es ressegueix la seva etapa de formació i l'evolució posterior. Amb l'esclat de la Guerra Civil, una vegada superat el parèntesi obert el 6 d'octubre de 1934 i convertit en un emblema del republicanisme, la seva vida transcorre entre l'èpica revolucionària de les primeres setmanes, quan es dirigeix al front d'Aragó com a assessor militar de Buenaventura Durruti, i les tasques burocràtiques que assumeix poc després, ja des de la rereguarda. Després del 1939, amb la derrota de l'exèrcit republicà, Pérez Farràs i la seva família comparteixen la tragèdia de milers de catalans, abocats a l'exili, la misèria i l'oblit.

Banyoles/ Fontcoberta, gener del 2025

Aquesta obra ha estat guanyadora del 41è Premi d'Assaig Josep Vallverdú 2024,
convocat per l'Ajuntament de Lleida i l'Institut d'Estudis Ilerdencs
de la Diputació de Lleida i atorgat per un jurat format per Ignasi Aldomà,
Anna Ballbona, Gabriella Gavagnin, Joan Roig i Ramon Sistac,
que actuà com a secretari.

© del text: Pere Bosch Cuenca, 2025

© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2025

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: abril de 2025

ISBN: 978-84-1303-632-8

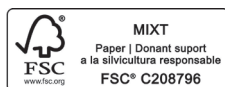
DL: L 197-2025

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL

www.bobala.cat

— imprès a **lleida** —

Paper certificat pel Forest Stewardship Council®

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.